

ADANA MÂNİLERİNDE HAZIR SÖZ KALIPLARI

İ.Çetin DERDİYOK *

Yazıda, mânilerimizde görülen biçim ve anlam yönünden büyük değişiklik göstermeyen sözcük ve dizelerin kalıp niteliği kazanmaları açıklanmaktadır; kalıp dize çeşitleri örneklerle belirtilmektedir.

Bu kalıp sözler, çoğunlukla, sevilen mânilerin benzerlerini söyleyebilme kaygısıyla ve halkın yaşamında somut olarak yer alan nesnelere, varlıklara doğrudan doğruya mânilerin girişinde kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır.

Biçim yönüyle kalıp sözler, sözcük öbeği biçiminde görülebildiği gibi bazen bir, bazen iki, üç dize biçiminde de görülebilmektedir.

Yazının sonuna kalıp söz ve mânilere örnek olarak, 1981 yılında Adana'da derlenen 184 mâninin ilk iki dizesi alfabetik sırayla eklenmiştir.

Mânilerimizin çoklukla değişmeyen bir ezgisi olduğu gibi değişmeyen sözleri ve dizeleri de vardır. Biçim ve öz yönünden büyük bir değişiklik göstermeyen bu sözlerle kalıp sözler, yine büyük bir değişiklik göstermeyen, hatta aslını olduğu gibi koruyan dizelere de kalıp dizeler denir. Örneğin,

Pınar başı bu mudur

X

Pınar başında durma

X

Pınar başı hurmalı

dizelerindeki "Pınar başı" sözcükleri üç ayrı mâninin ilk dizesinde kullanıldığı için kalıp söz niteliği göstermektedir. Yine aşağıda yer alan iki ayrı mâninin ilk dizesinde görülen "Şu dağlar ulu dağlar" dizesi kalıp dizedir.

Şu dağlar ulu dağlar

Al giymiş kara bağlar

X

Şu dağlar ulu dağlar

Çeşmeli sulu dağlar

Burada Adana Borsa Lisesi'ndeki öğretmenliğim esnasında öğrencilerimin 1981 yılında derlediği mânilerden örnekler vererek kalıp söz ve dizelerdeki benzerliklere, ayrılıklara dikkati çekmek istiyorum. Yine bu yazının sonunda, içerisinde kalıp sözler ve dizeler belirlediğim, öğrencilerimin derlediği mânilerin ilk iki dizesi yer alacak.

* Ç.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi

Aşağıdaki iki mânîyi okuduğumuzda hemen büyük bir benzerlik gözümüze çarpıyor. Hatta öz açısından büyük bir değişiklik olmadığını farkediyoruz. Her iki mânîde de sevmenin, sevgilinin ilaç gibi gerekli olduğu anlatılıyor:

İp attım ulaş deyi
Denizi dolaş deyi
 Küçücükten yâr sevdim
 Canıma ilaç deyi

X

İp attım ulaş diye
Etrafı dolaş diye
 Ben seni niçin sevdim
 Derdime ilaç diye

Bu iki mânîde sadece biçimsel yönden bir değişiklik görülmektedir. Bu değişiklik de birkaç sözcükten öteye gitmemektedir. Örneğin "deniz" sözcüğünün yerini ikinci mânînin ikinci dizesinde "etraf", birinci mânînin son dizesindeki "can" sözcüğünün yerini ikinci mânîde "dert" sözcüğü almıştır. Üçüncü dize, bütünüyle farklı olmasına rağmen her iki mânî de öz bakımından birbirinin aynıdır. Yani bu değişiklikler, dizelerin kalıp özelliğini bozacak nitelikte değildir.

Aşağıda verilen üç mânîde de üçüncü dizenin dışındaki dizeler kalıp niteliği kazanmıştır. Bu mânîlerde değişen sadece üçüncü dizedir. Yine üçüncü dizenin farklı olmasına rağmen üç mânîde de anlam yönünden büyük bir ayrılık göze çarpmamaktadır.

Karanfil olacaksın
Sararıp Solacaksın
 Merak etme sevdiğim
 Sen benim olacaksın

X

Karanfil olacaksın
Sararıp solacaksın
 Ben rüyamda görmüştüm
 Sen benim olacaksın

X

Karanfil olacaksın
Sararıp Solacaksın
 Ben hâkime danıştım
 Sen benim olacaksın

Aşağıdaki mânîlerde ise kalıp dize sayısı üçten azdır. Sadece ilk iki dizeler kalıp özelliği göstermektedir:

Gökte uçan teyyare
Selâm söyle o yâre
 Ben kendime yâr buldum
 Kendisi bulsun çâre

X

Gökte uçan teyyare
Selâm saldım o yâre
 Annem kurban ben kurban
 Setre de pantolli yâre

İki dizesi kalıp olan mâni örneklerini çoğaltabiliriz. Aşağıdaki ilk iki dizeler, uygun örneklerdir. Bu dizelerde sadece mevsim adları ile kalemin niteliğini belirten "kiraz, beyaz, gümüş" sözcükleri değişmektedir.

Yazı yazdım yaz idi
Kalemim kiraz idi

X

Yazı yazdım yaz idi
Kalemim beyaz idi

X

Yazı yazdım kış idi
Kalemim gümüş idi

Mânilerde görülen bu kalıp sözler, sevilen mânilerin benzerlerini söyleyebilmek kaygısından ortaya çıkmıştır. Bu nedenle birçok mâni, aynı sözlerle aynı dizelerle başlar:

Ekin ektim gül bitti

X

Ekin ektim çöllere

X

Entarisi al basma

X

Entarisi filizi

Bu dizelerden ikisi "ekin" ikisi "entari" sözcükleriyle başlamıştır. Bu sözcüklerle başlayan çok sayıda mâni bulabiliriz.

Yine sevilen mânilerde görülen bir özellik de, halkın yaşamında somut olarak yer alan nesnelere, varlıkların doğrudan doğruya mânilerin girişinde kullanılarak hazır söz kalıbı niteliği kazanmasıdır.

Altın tabakta vişne

X

Altınım tabak oldu

X

Ata binen ağadır

X

Ata vurdum beleme

X

Mavi yağlık baş için

X

Mavi yağlığım senden

X

Mangal maşasız olmaz

X

Mangalda köz ilişir

Yukarıdaki ilk dizelerde yer alan "altın tabak, at, mavi yağlık, mangal" gibi, daha buna benzer yüzlercesini bulabileceğimiz günlük yaşam içerisinde işlevi olan bu sözcükler dikkatimizi çekmektedir. Mâni söyleyecek olan kişi, ilgisi ve durumuna yakınlığı oranında bu varlıkların herhangi birini anarak mâniye başlar ve mânisini sürdürür. Böylece değişik mânilerde aynı kullanım biçimi içerisinde yer alan sözcükler kalıp niteliği kazanırlar.

Bilinen mâniler, her zaman aynı duyguları, düşünceleri ve durumu tam olarak yansıtamaz. Çoğu kez mânici, mânîye bilinen sözler veya dizelerle başlar ve kendi durumunu, kendi duygularını ortaya koyarak mânisini bitirir. Aşağıdaki mânilere bu açıdan bakabiliriz:

Dağlar dağladı beni
Gören ağladı beni
 Ayırdı zalim felek
 Derde bağladı beni
 X
Dağlar dağladı beni
Gören ağladı beni
 Seni hainin kızı
 İpsiz bağladı beni

Görüldüğü gibi iki mâninin de ilk iki dizesinde bir değişiklik yoktur. Mânîye aynı dizelerle başlayan mânici, mânisini kendi durumunu ortaya koyarak bitirmiştir. Birinci mânide "ayrılık", ikinci mânide ise "sevgiliye bağlanma" duygusu görülmektedir.

Sadece ilk dizesi kalıp özelliği gösteren aşağıdaki iki mânîye de bu açıdan bakabiliriz:

A benim bahtı yârim
 Gönlümün tahtı yârim
 Yüzünde göz izi var
 Sana kim baktı yârim
 X
A benim tatlı yârim
 Şalvarı dallı yârim
 Ölsem de senden geçmem
 Dudağı ballı yârim

Birinci mâninin ilk dizesindeki "bahtı" sözcüğünün yerini, büyük bir olasılıkla mânîyi yeniden söyleyenin duygusunu daha iyi anlattığı için ikinci mânide "tatlı" sözcüğü almıştır. Dizenin özünde büyük bir değişiklik söz konusu değildir. Bu nedenle ilk dizeyi bütünüyle kalıp dize sayabiliriz.

Adana'da derlenen mânilerin aşağıda yer alan ilk iki dizelerinin çoğunlukla birinci dizelerinde bulunan ilk sözcükler ve sözcük öbekleri, hazır söz kalıbı niteliği taşımaktadır.

- A -

A benim bahtı yârim
 Gönlümün tahtı yârim
 X
A benim tatlı yârim
 Şalvarı dallı yârim
 X

Altınım olay değil
 Yüzüğüm kalay değil
 X
Altınım alma beni
 Dillere salma beni
 X

A benim aç gözlerim
Yâre muhtaç gözlerim
X

Adana çarşısında
Su akar köşesinde
X

Adana'nın tarlası
Pamukların ovası
X

Altın saat sendedir
Zincirleri bendedir
X

Altın tabakta vişne
Gel yârim aşka düşme
X

Altınım tabak oldu
Yüregim harab oldu

Altınım aldım seni
Dillere saldım seni
X

Ata binen ağadır
Atın yolu dağadır
X

Ata binmiş gidiyor
Ata neler ediyor
X

Ata binerim ata
Tabanca ata ata
X

Ata vurdum beleme
Gir koynuma teleme

- B -

Bahçe bar için ağlar
Ayva nar için ağlar
X

Bahçede iğde midir
Dalları yerde midir
X

Bahçelerde bamiye
Ben varacak Sami'ye
X

Bahçelerde mor hıyar
Boyu boyuma uyar
X

Bağa girdim budanmış
Bağa bülbül dadanmış
X

Bağa girdim bağ ince
Kaşık saldım girince
X

Bağa gel bahçeye gel
Zülfünü destele gel

Bahçelerde bal erik
Dallarını eğerik
X

Bahçelerde üzümün
Benim iki gözümün
X

Bahçelerde sarmaşık
Sarmaşıklar dolaşık
X

Bağa üzüm ekim
Eve kilim diktim
X

Bağ idim bostan oldum
Dillere destan oldum
X

Bağlarda kara üzüm
Salkımı düzüm düzüm

- Ç -

Çay içinde üç yiğit
Belinde altın divit
X

Çay aşağı çağlarım
Çayda balık avlarım

Çaya iner ağlarım
Gülü deste bağlarım

- D -

Dağda tavşan yayılır
Kız saçların yayılır
X
Dağlar dağımdır benim
Gam ortağımdır benim
X
Dağların sümbülü var
Bağların bülbülü var
X
Dağları aşan gelin
Cilveye saçan gelin
X
Dağlar dağladı beni
Gören ağladı beni
X
Dağdan gelen yâr mı ki
İnen ola o mu ki
X
Denizin dibi mildir
Beni söyleten dildir
X
Denizin içinde balık
Şurdaki güzel kayak

Denizler olmasaydı
Yağmurlar yağmasaydı
X
Denizden köpük gelir
Perçemi döküp gelir
X
Dam üstünde su durur
Oğlan mendil yudurur
X
Dam başında pıtıracak
Gelin kızlar oturak
X
Dam başında duran kız
Bayram geldi dolan kız
X
Dama çıkasım geldi
Yâre bakasım geldi
X
Damdan dama ip gerdim
İpekli mendil serdim

- E -

Ekin ekтім çöllere
Yoldurmadım ellere
X
Ekin ekтім gül bitti
Dalında bülbül öttü
X
Ekinler sarı sarı
Yiğitler sürü sürü
X
Ekin firez derler
Güzele beyaz derler
X
Elmayı nazik soydum
Yârin avcuna koydum
X
Elmayı bıçakladım
Etrafını saçakladım
X
Elma dalda biter mi
Gökte yıldız yiter mi
X
Entarisi al basma
Alıp duvara asma
X

Entarin dikildi mi
Kaytanı çekildi mi
X
Evleri yeşil boya
Vuruldum fidan boya
X
Evleri karşımızda
Sevdası başımızda
X
Evleri sekilidir
Gül reyhan ekilidir
X
Evleri var cam cama
Selâm söyle amcana
X
Evin önü tulumba
Kolunda altın burma
X
Evin önü çeşmeli
Eğilip su içmeli
X
Evi dışarda yârim
Çık dışarı bakayım yârim
X

Entarisi filizi
Kim bilir kalbimizi
X
Entarimin peşi yok
Yeni doğmuş dişi yok
X
Giderim dur diyen yok
Kebap oldum yiyen yok
X
Giderim ben de ben de
Bir arzum kaldı sende
X
Gel benim gül efendim
Dili bülbül efendim
X
Gel benim boz çiçeğim
Şaşırdım n'edeceğim
X
Gönül ferman dinlemez
Bunu kimse bilemez
X
Gönül derman ister
Dünya kederle inler
X
Gönül ortada acı
Yoktur bunun ilacı
X
Gönül derdi bilmezdi
Acı ile dolmazdı
X
İki çeşme yan yana
Su içtim kana kana
X
İki gözü çeşmeyim
Derdim çoktur eşmeyim

Kalenin burcu muyum
Dil bilmez gürcü müyüm
X
Kaleden indiler
Kır ata bindiler
X
Kalenin ardındayım
Saatin dördündeyim
X
Kalenin ardı tandır
Yanıdır Allahım yandır
X

- G -

- İ -

- K -

Ev ardında ot bitti
Yârim gurbete gitti
X
Ev süpüre toz ede
Hamama gide naz ede
X
Gökte yıldız on iki
Yâr benden baktı mı ki
X
Gökte uçan akbaba
Kanadı kaba kaba
X
Gökte uçan teyyare
Selam saldı o yâre
X
Gönül harap da oldu
Seven sorup da durdu
X
Gönül olmaz yarasız
Çamlar olmaz çirasız
X
Gönlüm hoştur benim
Yüzüm güleçtir benim
X
Gül dalımı eğer mi
Dalı yere değer mi
X
Gül menekşe tek güzel
Dicle gibi ak güzel
X
İki tabak balım var
Biri yense biri var
X

Kaleden indim iniş
Mendilim dolu yemiş
X
Karanfil evlek evlek
Dadanmış kara leylek
X
Karanfil oylum oylum
Geliyor selvi boylum
X
Karanfil olacaksın
Sarıp solacaksın
X

Kalenin önü çarşı
Dükkânlar karşı karşı
X

Kaleden indim bugün
Elimde altın güğüm
X

Karanfil tutam tutam
Altın atam gül tutam
X

Karanfilim tüterim
Her saksıda biterim
X

Karpuz kestim yiyen yok
Niye kestin diyen yok
X

Kayrolası çift imiş
Mendil verdim yitirmiş
X

Karyolanın direği
Kaynanamın yüreği
X

Karyolam engin olsa
Sevdiğim zengin olsa
X

Karyolada yatıyor
Yorgan göbek atıyor
X

Kaşları kara yârim
Perçemi tara yârim
X

Kaşlarının karası
Yüreğimin yarası
X

Kaşlarının karasına
Gül doldur arasına
X

Karanfili budarlar
Filiz vermesin diye
v

Mangalda köz ilişir
Kız anneye tanışır
X

Mangalda köz olmasın
Bu da bir söz olmasın
X

Mâni mâni başlamam
Ben bekârı taşlamam
X

Mâniye melez derler
Dillerde çerez derler
X

Mâniyi yazdım taşla
Sevdiğim binler yaşla

Karanfilim sarkarım
Açılmaya korkarım
X

Kaşın gergin yay gibi
Güzel yüzün ay gibi
X

Kaşların mildir yârim
Gel beni güldür yârim
X

Kayalar engin olsa
Nişanım zengin olsa

Kayalar karda kaldı
Bülbüller zarda kaldı
X

Köprü'nün altı miller
Sana döktüğüm diller
X

Köprü'nün altı diken
Yaktın beni kız iken
X

Köprü altında fıstık
Zebbeler çalar ıslık
X

Köprü başında çiçek
Çiçekler biçilecek
X

Küp içinde var reçel
İyi gün gelir geçer
X

Küp içinde pastırma
Kız kekülün kestirme
X

Küp dibinde kumum var
Yaradandan umum var

- M -

Mangal maşasız olmaz
Konya paşasız olmaz
X

Mâniyi baştan söyle
Kalemî kaştan söyle
X

Mavi yağlığım senden
Oyalaması benden
X

Mavi yelek mor düğme
Yine geldin kalbime
X

Mendilim benek benek
Etrafı çarkifelek
X

Masa üstünde masa
Gel insafa insafa

X

Masa üstünde pekmez
Bu pekmez bize yetmez

X

Masa üstünde roman
Okurum zaman zaman

X

Masada kağıt mısın
Kolumda saat mısın

X

Mavi giyme uymuyor
Gönlüm senden doymuyor

X

Mavi yağlık baş için
Öldüm yâr senin için

Pencereden bakıyor
Şeker olmuş akıyor

Rafa bir fincan koydum
İçine mercan koydum

Saçım yaş durur
Yel vurur dolaştırır

X

Saçımda siyahım var
Bülbül gibi ahım var

X

Sarı yağlık düğümü
Kim gördü güldüğümü

X

Seygili dinler misin
Gönülünden sever misin

X

Sevgilim benden korkma
Har vurup harman savurma

X

Sevgilimin dengine
Güzüneyim ben yine

X

Sıra sıra dut ağacı
Sevda biberden acı

X

Sıra sıra inekler
Birbirini itekler

X

Mendilim dalda kaldı
Gözlerim yolda kaldı

X

Mendilim dört köşeli
İçi mermer döşeli

X

Mendilim oyalıdır
Sevdiğim buralıdır

X

Mendilimin uçları
Çıkamam yokuşları

X

Motor geliyor motor
Dumanı iplik gibi

X

Motorumuz kırmızı
Dolaşıyor Kıbrısı

- P -

Penceresi cam cama
Selam söylen amcama

- R -

Rafta altın kaşıklık
Böyle olur aşıklık

- S -

Sarı bülbül mor bülbül
Bakma bana hor sümbül

X

Sarı kurdalem ensiz
Sarardım soldum sensiz

X

Sıra sıra oturanlar
Dertlerini yetirenler

X

Su gelir akma ile
Bentleri yıkma ile

X

Su gelir güldür güldür
Güllü bardağın doldur

X

Su gelir taşa değer
Kırpıklar kaşa değer

X

Su içtim serinledim
Derde düşüp inledim

X

Su üstünde sarayım
Seni kimden sorayım

X

Sıra sıra kazananlar
Kara yazı yazanlar

- Ş -

Su dağın yoluna bak
Çiçeğin moruna bak
X
Su dağlar karlı dağlar
ırmağı ne güzel çağlar
X

Su derenin yılanı
Gel dolanı dolanı

- T -

Tarlalar çapa ister
Çapacılar para ister
X

Tarlanız otlandı mı
Yakanız bitlendi mi

- U -

Uçan kuşlara bakma
Giden elleri görme
X

Yâr saçların lüle lüle
Yâr benziyor beyaz güle

Yâr saçların lüle lüle
Yâr benziyor beyaz güle
X

Yârin kolunda seve
Kimdir yârimi seve
X

Yazı yazdım garadan
Dağlar kalksın aradan
X

Yazı yazdım kış idi
Kalemim gümüş idi

Suya giderim suya
Elmayı soya soya

Su derenin uzunlu
Kıramiyom buzunu
X

Su tahta çürük tahta
Bak şu kara bahta
X

Tarlaya ektim soğan
Bitmedi yedi doğan

Uçan kuş unutulur mu
Yâr hiç yorulur mu
X

Yazı yazdım yaz idi
Kalemim beyaz idi
X

Yazı yazdım yaz idi
Kalemim kiraz idi
X

Yılana bak yılana
Kaya dibi dolana
X

Yılan aktı kamışa
Su neylesin yanmışa

ABSTRACT

In this text, the words and lines which have no important difference in meaning and shape get their forms as in "mâni" are explained and some samples of various formed lines are given.

These formed words have mostly been come out using the most common objects which have great effects on people's lives, directly at the beginning of mânis, and to be able to tell similiar ones.

As a form, the formed words can be told as one, two or sometimes three lines as well as word groups.

At the end of this text, each two lines of the 184 mânis which were collected in Adana in 1981 are added in alphabetical order as samples of formed words and mânis.